

Handreiking Duurzaamheid, Ruimtelijke Kwaliteit en Erfgoed

Verslag werksessies Waterland: kerken willen duurzamer

Datum: 18 december 2018

Locatie: Gemeentehuis Waterland

Aanwezige deskundigen:

- Rob Zakee, zelfstandig adviseur Buitenadvies
- Arthur van Wijk, NIAG
- Raoul Santibañez, Duurzaam Bouwloket
- Dirk Verhagen, Urban Synergy
- Hans de Witte, RCE
- Cees Hooyschuur, Hooyschuur architecten
- Kamiel Jansen, NIBE

Aanwezige ambtenaren:

- Marieke Leeversink, gemeente Waterland
- Atie Schenk, gemeente Purmerend
- Annelies Hoekstra, gemeente Edam-Volendam
- Gerlof Kloosterman, gemeente Heerhugowaard
- Dick Joustra, gemeente Heerhugowaard

Aanwezigen kernteam Duurzaam Waardevol:

- Marieke Leeversink
- Bas Schout
- Rosanne Bruinsma
- Ingrid Langenhoff

Aanwezigen MOOI Noord-Holland:

- Reinier Mees
- Renee Stroomer

Kerken willen duurzamer

Werksessie verduurzamen kerken gemeente Waterland

De gemeente Waterland krijgt geregeld vragen van kerken die willen verduurzamen. Daarbij gaat het al gauw over het plaatsen van zonnepanelen of een warmtepomp. De gemeente probeert dit soort vragen in een breder perspectief te plaatsen: hoe gaat de kerk in de nabije toekomst gebruikt worden? Welke maatregelen zijn haalbaar, betaalbaar en nuttig?

De discussie leidt tot een gedragen conclusie: zorg dat je als gemeente een goed proces inricht. Daarmee kun je als gemeente anticiperen op de concrete vragen en hoef je niet iedere keer een ad hoc oplossing te bedenken of de aanvrager teleur te stellen.

Casus gemeente Waterland: verduurzamen van kerken

Rob Zakee

Als het gaat over verduurzamen van kerken dan gaat het al snel over zonnepanelen. Waarom deze maatregel, wat is de impact en wat zijn de alternatieven? Het is belangrijk om het altijd in een wat breder perspectief te bekijken waarbij de vraag gesteld moet worden hoe de kerk in de (nabije) toekomst gebruikt gaat worden? Het is zonde om nu maatregelen te nemen als over 10 jaar de kerk in onbruik is geraakt. In de afgelopen 40 jaar zijn namelijk 1300 kerken in onbruik geraakt, waarvan 1000 een nieuwe bestemming hebben gekregen. Het is dus belangrijk om, voordat er maatregelen worden genomen, eerst goed na te denken over de toekomst van de kerk.

Verduurzaming van monumenten wordt steeds belangrijker gevonden, maar misschien moeten we ons eens afvragen: waarom moeten monumenten verduurzamen? Het blijkt namelijk dat:

- Het maar 0,1% van de gebouwen betreft
- Dakoppervlakte is in totaliteit erg klein en vaak moeilijk qua constructie.
- Het zijn over het algemeen dure ingrepen, dat geld kan op een andere manier beter geïnvesteerd worden.

- Andere maatregelen zijn vaak effectiever, denk aan isoleren.
- De ruimtelijke impact is groot.
- Maar, je kunt wel laten zien dat je iets aan het milieu doet.

Het verduurzamen van monumenten heeft een grote impact op de ruimtelijke kwaliteit van onze leefomgeving. Precies die kwaliteit die aan de basis ligt van onze identiteit. Door het college van Rijksadviseurs is het boek: *Panorama van Nederland* opgesteld voor de bewustwording van het effect op de ruimtelijke kwaliteit. Hierin wordt geadviseerd rekening te houden met de openbare ruimte en te beginnen met verduurzamen van fabriekspanden en sportcomplexen voordat er überhaupt gedacht wordt aan bijzondere gebouwen. Voor bijzondere gebouwen geldt dat er primair ingezet moet worden op besparing: groene energie opwekken komt daarna. Tevens moet er ingezet worden op het benutten van collectieve opwekking en collectieve uitwisseling van energie en warmte.

Er is veel meer mogelijk dan alleen het opwekken van zonne-energie. Hierover is veel informatie beschikbaar, maar die is te vinden op zeer uiteenlopende locaties waardoor men al snel verdwaalt in het aanbod. Als voorbeeld van een nuttige website wordt: www.groenekerken.nl genoemd. Dit is een toolkit voor het verduurzamen van kerken. Waar het wederom begint met besparen.

De Johannes de Doper kerk in Hoofddorp wordt als voorbeeld geven van een kerk waar over het totaal is nagedacht. Tevens wordt de Bethlehem kerk (geen monument) in Hilversum als voorbeeld gegeven van een kerk die een bijdrage levert aan de samenleving door het beschikbaar stellen van dakoppervlak aan de inwoners voor het delen van zonnepanelen en het collectief opwekken van zonne-energie.

Afsluitend wordt nog meegegeven dat de technische ontwikkeling heel snel gaat en de oplossingen die we vandaag logisch vinden niet per se de beste hoeven te zijn. Dus misschien is het wel verstandig om nog even te wachten. Mocht je toch willen verduurzamen laat je dan helpen door partijen als bijvoorbeeld de RCE, het Restauratiefonds en BOEI.

Reacties

- Op politiek niveau is er veel discussie, maar worden weinig knopen doorgehakt hoe kan dat? Het gevoel van urgentie om iets te doen is er, vervolgens wordt daar een doelstelling bij bedacht waarna iedereen met de handen in het haar zit en het proces stil ligt. Daarnaast is het vraagstuk zo groot dat een ambtelijke organisatie er een grote taak verkrijgt waar zij vaak de mankracht niet voor heeft. Tevens gaat het duurzaamheidsvraagstuk als een rode draad door de hele ambtelijke organisatie heen wat dwingt tot integraal nadenken en sector overschrijdend. Dit gebeurt lang nog niet altijd.
- Zolang de opbrengst van zonnepanelen in de eigen energievoorziening voorziet is het een prima oplossing. Men moet zichzelf altijd afvragen of zonnepanelen worden aangebracht om het energieverbruik omlaag te brengen of om de CO2 uitstoot te reduceren.
- De duurzaamheidsdiscussie gaat tegenwoordig eigenlijk alleen maar over energie en dan specifiek over zonnepanelen. Maar duurzaamheid heeft te maken met zoveel meer. Is het vervangen van een pannendak voor zonnepaneelpannen nou zo duurzaam? De rekensom voor het vervangen van materialen wordt nooit gemaakt. Kijk nou eerst eens naar de bespaarmogelijkheden en dan naar de maatregelen die niet zoveel invloed hebben.
- de gemeente Purmerend heeft al een zonnepark en een warmtenet. Maar heeft ook al de eerste handhavingszaak: warmtepompunits die geluidsoverlast veroorzaken. Door de burens is bezwaar aangetekend.

Verduurzamen van de Grote Kerk in Monnickendam

Marieke Leeleverink

De Grote Kerk in Monnickendam is een rijksmonument. Het kerkbestuur wil het pand verduurzamen met behoud van de historische waarde om de kerk meer bruikbaar te maken en uit financieel oogpunt, maar weet niet hoe. De kerk heeft iconische en maatschappelijke waarde voor de stad.

Enkele feiten:

- Pand is circa 1900 m² groot (alleen de centrale ruimte meegerekend).
- Het pand heeft 3 nokken (6 dakvlakken) van circa 64 meter lang – circa 3000 m² dakoppervlak! Op het dak kunnen circa 80 zonnepanelen uit het zicht (binnen dakvlak) geplaatst worden. Berokkent dit geen schade voor de leien?
- Veel grote historische glas-in-lood ramen
- Het duurt 24 uur om de kerkruimte op te warmen (behaaglijk) – kosten circa €500,- per event
- Huidig verwarmingssysteem op gas.
- Kerk heeft (deels) vloerverwarming en hete lucht verwarming.
- Voor verwarming worden warmtepompen overwogen. Hiervoor zouden 3 buitenunits geplaatst moeten worden. Maar waar plaats je die?
- De kerk wordt op zaterdag en zondag gebruikt als kerkelijke functie en daarnaast voor evenementen.
- Kerk is één van de enige grote ruimten die in Waterland aanwezig is voor evenementen en/of bijeenkomsten.
- Het kerkbestuur heeft weinig financiële middelen voor grote vernieuwingen.

Vanuit het kerkbestuur zijn veel vragen:

- Hoe en waar begin je?
- Wat kan de gemeente of het rijk betekenen?
- Welke regels zijn er allemaal?
- Kan er een duurzaamheidsadvies op maat gemaakt worden?
- Wat zijn de mogelijkheden en de onmogelijkheden?
- Wat ik vandaag doe is morgen niet zo goed meer, moet ik niet wachten?
- Zijn er voorbeelden?
- Wat zijn de terugverdientijden?
- Is het de investering wel waard?

Maar ook vanuit de gemeente Waterland zijn veel vragen:

- De gemeente wil graag faciliteren, maar hoe?
- Technische kennis op het gebied van duurzaamheid ontbreekt.
- Lastig om eenduidige regels op de stellen want is het altijd maatwerk.
- Naar welke bedrijven kan of mag verwezen worden?
- Hoe ver kun je gaan als gemeente?
- Gemeente heeft geen financiële middelen om monumentale panden te steunen: idee om duurzaamheidsmaatregelen legesvrij te maken.
- Hoe neem je duurzaamheid op in je beleid?

Reacties

De reacties betreffen eigenlijk gelijk oplossingen:

- Het plaatsen van zonnepanelen en een warmtepomp is een dure manier om geld te besparen. Er moet een oplossing komen voor het snel en goedkoop verwarmen van de kerk. Als oplossing wordt gegeven het laten toenemen van de gebruiksfunctie waardoor de kerk stabiel verwarmd kan worden. Tevens wordt het opwaarderen van de bestaande isolatie en het isoleren van het dakvlak binnen de constructie, dus de gewelven, genoemd als hele

gunstige oplossing. Isoleren geeft vaak al een enorme besparing en is een minder grote investering.

- Zonnepanelen kunnen beter neergelegd worden in industriegebieden.
- Het compartimenteren van de kerk, zodat niet ieder keer de hele kerk verwarmd hoeft te worden.
- Bij het gebruik van een warmtepomp gaat je gasverbruik misschien wel omlaag, maar je energieverbruik omhoog.
- Het aanbrengen van zonnepanelen op leien vergt zorgvuldige aandacht en is met name vanwege de verankering een behoorlijke kostenpost.
- Juist op het moment dat de kerk gebruikt wordt ('s ochtends en 's avonds) is er geen zon. Dat betekent dat de warmte opgeslagen zou moeten worden, maar energieopslag staat nog in de kinderschoenen al zijn er wel ontwikkelingen.
- Lokaal verwarmen met infrarood als een soort stoofjes verwarming maar dan op een moderne manier. Voordeel van infrarood is dat op voorhand het gebruik berekend kan worden.
- Combinatie vloerverwarming met stralingsverwarming zou een optie kunnen zijn. Nadeel zijn de armaturen.
- Het gebruik van mobiele infrarood panelen.
- Zonnepaneel – in – lood ramen.
- Zet een regeling op de CV. Gebruiksafhankelijk stoken levert al een flinke besparing.

Ga nou eerst eens inventariseren, dat is veruit het belangrijkste!

- Eerst meten en een visie en leg dit vast in een plan van aanpak: Hoeveel verbruikt de kerk? Waar wordt de kerk voor gebruikt? Waar wordt de kerk over 10 jaar nog voor gebruikt? Hoeveel uur heb je verwarming nodig? Wanneer wordt de kerk gebruikt?
- De gemeente zou een voorzet kunnen doen naar een duurzaamheidsspecialist.
- Deskundigheid faciliteren als gemeente.
- Ga in een vroeg stadium met elkaar aan tafel zitten.
- Opstellen van een procesvoorstel zou een heel goed instrument kunnen zijn.
- Community Code49 is bezig een routekaart te maken voor de verduurzaming van monumenten gericht op eigenaren.
- Laat een duurzaamheidsscan (€1.250,-) doen en krijg inzicht in het verbruik en de maatregelen die genomen kunnen worden.
- Duurzaamheidsscans zijn tegenwoordig overal verkrijgbaar, zou een keurmerk voor moeten komen.
- De gemeente zou een informerende rol op zich kunnen nemen, maar heeft vaak de kennis niet in huis. Duurzaamheidsadviseur bij de gemeente zou een oplossing kunnen zijn.

De gemeente is zich bewust van de urgentie van het duurzaamheidsvraagstuk en dit loopt dan ook als een rode draad door haar organisatie. Het is de opgave om de verschillende sectoren met elkaar te laten praten. Vaak wordt er alleen maar vanuit de techniek geredeneerd en niet vanuit de kwaliteit. Hierbij zijn erfgoed en welstand vaak ondergeschoven kindjes.

Maar het heeft ook met de schaal te maken van hoe naar de stad gekeken wordt. Kijk eerst eens naar het totale vastgoed. Wat is het gebruik daarvan en wat wordt het gebruik daarvan over 10 jaar? Denk na over in hoeverre big data hierin kan ondersteunen. Doe een platte daken inventarisatie en kijk naar andere mogelijkheden voor zonnepanelen bijvoorbeeld industriegebieden. Google is hiervoor een algoritme aan het ontwerpen.

Samenvatting en conclusie:

Voorstel procesaanpak:

- Fase van visievorming: maak een toekomstvisie voor deze monumentale kerken, bij voorkeur regionaal; welke functie heeft deze kerk in de regio en lokaal, nu en in de toekomst. Neem

daarin het herbestemmingsvraagstuk en duurzaamheidsvraagstuk mee. Een bestendige herbestemming heeft meer prioriteit dan duurzaamheidsmaatregelen.

- Fase van informatie en inventarisatie:
 - Op schaalniveau van de gemeente: uitzoomen en in beeld krijgen van het vastgoed op het schaalniveau van de hele gemeente (+ gevolgtijdelijkheid; eerst alternatieven benutten voor opwek energie door middel van zonnepanelen)
 - Op schaalniveau van de kerk: Wat is de (ontwerp-)opgave voor deze kerk? Beperk de duurzaamheidsopgave niet tot energie-opwekken, maar onderzoek eerst mogelijkheden van besparen (en isoleren) in relatie tot het gebruik, bijvoorbeeld gezoneerd verwarmen of gebruiksfhankelijk stoken. Noodzakelijke gegevens: Een energiescan, die de gemeente zou kunnen faciliteren.
- Fase van implementatie: ontwikkel op basis van de visie (en ambitie) en inventarisatie een (lange termijn) onderhoudsplan en faseer de implementatie van duurzaamheidsmaatregelen, gekoppeld aan dit onderhoudsplan.